

УДК 017.4

М.Л.Бутрин

**УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧО-
КНИГОТОРГОВЕЛЬНА БІБЛІОГРАФІЯ НА
ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (до 1917 р.)**

Період, про який йтиме мова, насичений видатними історичними подіями. Відбулася революція 1905—1907 рр. З кінця ХІХ ст., особливо після скасування цензури в Росії 1905 р., зростає видання і поширення української книги та періодики. В Україні, зокрема і в Галичині створюються політичні партії, які ставлять своїм завданням боротьбу за волю України, за власну державу. У Києві 1895 р. засновано велике літературне видавництво "Вік", що організувало власну книгарню. Після революції 1905 р. з'являються українська політична преса та різні видавництва і найбільше серед них "Час" (1908 р.). Пожвавлюється культурний розвиток у Галичині, яка посідає провідне місце в українському світі.

Набирає свого розвитку бібліографічна інформація про українську книгу і періодику. Значно розширюється видання видавничо-книготорговельних каталогів, яких з 1896 по 1917 рік вийшло 306. Найбільше таких каталогів видано в Києві — 144, в Одесі — 78, Харкові — 46, Львові — 7 і 23 у містах

Катеринославі, Житомирі, Полтаві, Рівному, Чернігові, Єлсаветграді, Бердичеві, Хвастові, Ковелі, Вишнівці та ін. Вісім каталогів вийшло в Москві та Петербурзі для українських міст Київ, Харків, Одеса, Полтава. Ці каталоги видали власники більше як 30 книгарень (І.І.Дінтер, Л.В.Ідзіковський, Ф.А.Йогансон, М.Я.Оглоблін, Є.П.Распопов, К.Л.Ріккер та ін.), а також видавництва "Атенеум", "Матезіс", "Морія", "Просвіта", "Рассвет", "Сотрудник", "Українсько-руська видавнича спілка", "Час", видавці І.І.Симоненко, Є.І.Фесенко, Є.П.Череповський, Б.К.Фукс та ін. Сюда можна віднести каталоги книгарень при редакціях журналів і різних товариствах (книгарні Києво-Печерської лаври), журналів ("Киевская старина", "Літературно-науковий вісник", "Одесские новости"), видавництв (Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка, Ставропільського інституту, Южнорусского общества печатного дела та ін.). Видаються каталоги книжкових складів — Харківського губернського земства, Чернігівського земського книжкового складу та ін.

Помічаються значне скорочення універсальних каталогів і збільшення випуску спеціалізованих (галузевих), диференціація каталогів для книгарів і покупців книг, зменшення кількості каталогів для бібліотек при книгарнях.

Заслужовують на увагу відомі ще з ХІХ ст. універсальні каталоги книгарень М.Я.Оглобліна, ряд його галузевих каталогів літератури з права, політекономії, техніки, сільського господарства тощо. Частина цих каталогів поширювалась як додатки до журналу "Киевская старина". Викликають інтерес каталоги фірми Ідзіковського, яка за період з 1897 по 1916 рр. видала понад 50 видавничо-книготорговельних каталогів музичної літератури і нот, дитячої і навчальної літератури, українських і польських книг, газет і журналів, а також декілька універсальних каталогів книгарень фірми.

Галузеві каталоги навчальної літератури в Києві видавав власник "Южнорусского издательства" і книгарень Ф.А.Йогансон. У цій фірмі в 1895—1916 рр. вийшло понад 20 каталогів, серед яких були універсальні, а деякі й ілюстровані.

Для книгарів і покупців на початку століття видав у Києві 11 каталогів видавець І.І.Симоненко. Виходили галузеві каталоги наукової та науково-популярної літератури

книгарні С.І.Фесенка, технічної К.Л.Ріккера, періодичних видань Г.Руссо.

В Одесі побачили світ універсальні каталоги складу і книгарні Є.П.Распопова (близько 10 каталогів), видавництва "Моря" та ін. Тут каталоги видавались українською, російською, французькою, німецькою та грецькою мовами.

У Харкові каталоги іноземних, дитячих і подарункових книг видавали книгар А.Дредьєр, медичної літератури П.А.Брейтігам, навчальної — Бюро студентів Харківського ветеринарного інституту та ін.

Цікавими були каталоги української книжки. Так, 1898 р. У Полтаві з'являється каталог "Книжный склад полтавской общественной библиотеки. Книги на малорусском языке". У каталозі було 230 книг українською мовою. Книги, які "особливо рекомендуються складом", у каталозі виділені курсивом. У 1898 р. у Львові вийшов великий каталог книгарні Ставропігійського інституту, який вміщує близько 2500 назв книжок [1]. Тут зроблено уже певну класифікацію літератури. Каталог включає аналітичний опис серійних видань як "Записки НТШ" та ін.

Помітним явищем у розвитку української книготорговельної бібліографії були універсальні каталоги: "Каталог української книгарні" [2], "Каталог книгарні "Літературно-наукового вісника" [3]. Вони друкувалися окремо для Києва, Харкова та інших міст і відповідно оформлялись. Серед книготорговельних каталогів української книги початку ХХ століття привертає увагу "Каталог книгарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові" [4] з двома додатками [5]. Це був найбільший каталог української та українознавчої книги. У каталозі література класифікується за великими розділами, окремо виділяються серії "Бібліотека для руської молоді", "Бібліотека театральна" та ін. Періодичні видання, як "Записки Наукового товариства ім. Шевченка" (76 томів), "Матеріали до української етнології" (8 томів) та ін., описані з розкриттям змісту кожного тому. На обкладинках каталога і його додатків друкуються списки книжок "Українсько-руської видавничої спілки", а також реклама на сім томів "Історії України—Руси" Михайла Грушевського та його "Ілюстровану історію України". Новим в українській книготорговельній бібліографії був "систематичний показчик всіх

книжок головного і і додатку каталога, в котрих повні заголовки шукати треба" [6].

1912 р. у Чернівцях виходить цікавий ілюстрований каталог українських книжок [7]. Правда, ілюстрації в каталозі були випадкові, не пов'язані зі змістом покажчика. Проте це був чи не перший каталог української книжки, який відрізнявся доволі великими анотаціями до кожної книжки і повнотою опису книг.

Окремо видавались каталоги крамниці "Час" у Києві в 1912—1914 рр. [8]. Це були каталоги українських і українознавчих книг і преїскуранти виробів народних ремесел.

Викликають зацікавлення каталог українських книг і нот книгарні Є.П.Череповського в Києві [9], київські каталоги Ф.А.Йогансона [10], львівські каталоги "Українсько-руської видавничої спілки" та видавництва "Просвіта" [11].

Дуже поширеними були внутрікнижкові списки видань, які поміщались переважно на обкладинках книжок або наприкінці тексту книжок. Вони друкувались в книжках "Українсько-руської видавничої спілки", книжечках видавництва Б.Грінченка, видавництва "Просвіта". На сторінках окремих книг і їх обкладинках часто зустрічаються різні рекламні матеріали про українську книжку і періодику.

У 1901—1914 рр. в Україні, по обох берегах Збруча, виходило щороку в середньому 51 періодичне видання. Майже кожен журнал чи газета так чи інакше надавали місце для публікації різних бібліографічних матеріалів, у тому числі видавничо-книготорговельних. Це були оголошення і списки про вихід нових книг, наявність літератури в книгарнях, видавництвах і на складах, рекламні оголошення про вихід нових книг і періодичних видань, інформація про книгарні та режим їх роботи, численні рецензії, бібліографічні огляди тощо.

Продовжує публікувати видавничо-книготорговельні бібліографічні матеріали журнал "Киевская старина". Так, з 1901 по 1904 рр. друкуються списки нововиданих книг, які подають близько 1400 видань. Крім того, у журналі щорічно друкувалося близько 60 оглядів української літератури та рецензій.

Обширну бібліографічну інформацію друкує головне видання Наукового товариства ім. Шевченка "ЗНТШ". Тут

систематично даються інформація про наукові видання різними мовами з обширними анотаціями, книготорговельні оголошення такого змісту: "Книгарня Наук. тов. ім.Шевченка у Львові, Ринок, ч.10 має на складі всі українські видання, висилає всякі книжки на всяких мовах скоро і точно".

Широку бібліографічну діяльність розгорнув загально-український журнал "Літературно-науковий вісник", який почав виходити у Львові з 1898 р. з ініціативи і при підтримці НТШ. Тут друкуються поточна бібліографічна інформація про нові книги на українську тематику, що вийшли в Україні та за кордоном, а також списки книг, які надійшли до бібліотеки НТШ і редакції журналу. Журнал систематично подає списки книг, отриманих старою і новою книгарнями НТШ, оголошення про передплату на українську періодику і книги.

Навіть київський сатирично-гумористичний журнал "Шершень" помішав на своїх сторінках короткі списки книжок, які тоді можна було купити.

Обширну видавничо-книготорговельну бібліографічну інформацію друкував журнал "Известия Одесского Новороссийского университета" (1911—1916). Тут натрапляємо на різні оголошення книжкових магазинів, складів про вихід у світ нових книг чи їх продаж.

У 1909 р. з'являється один з перших в Україні бібліографічний журнал "Книжные новости". Книгарня газети "Одесские новости" започаткувала його з явно рекламно-книготорговельною метою. Тут знаходимо поточну і ретроспективну бібліографічну інформацію про нові видання, список літератури до 50-річчя скасування кріпацтва, систематизовані за галузями знань списки нових надходжень до книгарні "Одесских новостей" або різні тематичні списки.

За 1909—1912 рр. вийшло 30 номерів журналу "Книжных новостей", що був тижневиком, двотижневиком, місячником. Припинене в 1912 р. видання відновилося у 1915—1917 рр., але за той час вийшло тільки вісім номерів. "Книжные новости" вміщали на своїх сторінках актуальну бібліографічну інформацію для книжкової торгівлі.

Бібліографічні книготорговельні матеріали різного виду друкували й інші журнали. Так, у київському журналі

"Українська хата" (1909—1914) друкувалися списки книжок видавництва "Ранок".

Книготорговельну бібліографічну інформацію друкували також численні українські газети. Так, щоденна київська газета "Рада" (1906—1914) вмішувала списки книг, виданих товариством "Час", київською "Просвітою", "Благотворительным обществом издания общепользных и дешевых книг" та ін. За традицією чимало уваги видавничо-книготорговельній бібліографічній інформації приділяла львівська щотижнева радикальна газета "Громадський голос" (1895—1939), яку заснували Іван Франко та Михайло Павлик. Найчастіше тут друкувалися відомості про видання, які можна було придбати в редакції газети. В цій газеті можна було знайти інформацію про книги, що продавалися в інших книгарнях.

Багата інформація про нові українські та українознавчі книги друкувалась на сторінках львівського щоденника "Діло" (1880—1939).

Роблячи підсумок про розвиток видавничо-книготорговельної бібліографії на початку ХХ ст., слід відзначити її кількісне і якісне зростання. Так, збільшується випуск видавничих і книготорговельних каталогів, розширюється їх спеціалізація за рахунок галузевих каталогів, зокрема каталогів українською мовою. Невпинно зростає кількість бібліографічних матеріалів у періодиці. Поліпшуються бібліографічний опис літератури, її анотування і систематизація. Спостерігається визначення типів бібліографічних матеріалів. Маємо вже бібліографічні покажчики, списки, огляди, у різних формах видавничо-книготорговельну бібліографічну інформацію поточного, ретроспективного і перспективного видів. На сторінках газет і журналів ведеться пропаганда книгарень, книжкових складів з розкриттям режимів їх роботи, форм книготорговельних послуг. З'являються перші книготорговельні періодичні видання.

Однак, незважаючи на певні успіхи, українська видавничо-книготорговельна бібліографічна інформація залишається недостатньо розробленою, що пояснюється важким становищем української культури, зокрема книговидання і книгопоширення в умовах російської імперії, де з початком Першої світової війни 1914 р. знову в підросійській Україні забороняється випуск українських книг і української періо-

дики. Ця заборона поширюється майже на всю територію Галичини, яка на кілька місяців 1914—1915 рр. була окупована російською армією. Тут відбувся розгром українського шкільництва, українського культурного життя. Ліквідовано товариство "Просвіта" з його численними українськими читальнями, існуючими книгарнями та видавництвом. Розгромлено славнозвісне Наукове товариство ім. Шевченка, його видавничу базу, велику книгарню. Зазнала переслідувань і репресій численна когорта української інтелігенції. Ця руїна триває до 1917 р. Новий підйом книжкової справи в Україні починається тільки після проголошення незалежної Української Народної Республіки у 1917 р. У той складний період відбувається інтенсивне відродження видання української книги та численних періодичних видань.

1. Каталог книгарні Ставропільського інститута у Львові. Львів, 1898.
2. Каталог української книгарні. К., 1908.
3. Каталог книгарні Літературно-наукового вісника. К., 1909; К., 1912; К., 1913.
4. Каталог книгарні Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Ринок, ч.10. Львів, 1908.
5. Каталог книгарні Наукового товариства ім. Шевченка. Додаток 1. Львів, 1910. С. 85—134; Додаток II. С. 135—190.
6. Систематичний показчик всіх книжок головного і I-го додатку каталога, в котрих повні заголовки шукати треба. Львів, 1910.
7. Ілюстрований каталог книжок, які можна придбати в Союзі руських хліборобських спілок "Селянська каса". Чернівці, 1912.
8. Каталог крамниці "Час" у Києві. К., 1912; К., 1913; К., 1914.
9. Каталог українських книг і нот книгарні і видавництва Є.П.Череповського. К., 1913.
10. Каталог южно-русского книжного издательства Ф.А.Йогансона. К., 1910; Иллюстрированный каталог южно-русского книгоиздательства Ф.А. Йогансона, вл. П.И. Бонадурер. К., 1914.
11. Каталог видань Українсько-Руської видавничої спілки у Львові. Львів, 1913; Ілюстрований каталог видавництва "Просвіта" у Львові. Львів, 1913

Стаття надійшла до редакції 24.01.97